

O'QUVCHILARDA LIDERLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK JIHATLARI

Abdreimova Jamila Xasanovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani

12-sonli maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik qobiliyatini shakllantirishning psixologik asoslari, liderlik sifatlarini rivojlantirish omillari hamda ta'lim muassasalarida ushbu jarayonni samarali tashkil etish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: liderlik, o'quvchi, shaxs rivojlanishi, motivatsiya, muloqot, tashabbuskorlik, mas'uliyat, jamoa, psixologiya, ta'lim.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti faol, tashabbuskor va mas'uliyatli yoshlarni tarbiyalashni talab etmoqda. Shu sababli ta'lim tizimida o'quvchilarda liderlik qobiliyatini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Liderlik qobiliyati shaxsning jamoani boshqara olish, tashabbus ko'rsatish, muammolarga yechim topish va boshqalarni maqsad sari yo'naltira olish xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Liderlik qobiliyati tug'ma xususiyat bo'lishi bilan birga, ta'lim va tarbiya jarayonida ham rivojlantiriladi. O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi, mustaqil fikrlashi va mas'uliyat hissi liderlik sifatlarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Kurt Lewinning liderlik uslublari haqidagi tadqiqotlarida shaxsning jamoaga ta'sir ko'rsatish qobiliyati muhim omil sifatida e'tirof etilgan. U demokratik boshqaruv uslubi jamoa a'zolarining faolligini oshirishini ta'kidlagan.

O'quvchilarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishda jamoaviy faoliyatlar muhim o'rin tutadi. Turli loyihalar, tadbirlar, musobaqalar va guruhli topshiriqlar o'quvchilarning tashabbuskorligini va boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Maktab psixologi va pedagoglar o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash hamda ularni qo'llab-quvvatlash orqali liderlik sifatlarini rivojlantirishga yordam beradilar. Ayniqsa, ijobiy rag'batlantirish

va muvaffaqiyatlarni e'tirof etish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, insonlar kuzatish va taqlid qilish orqali yangi xulq-atvor shakllarini egallaydilar. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar o'quvchilar uchun ijobiy namuna bo'lishlari zarur. Liderlik qobiliyatini shakllantirishda kommunikativ ko'nikmalar ham muhim hisoblanadi. O'z fikrini erkin ifodalash, boshqalarni tinglash, murosaga kelish va jamoada ishlash qobiliyatlari samarali liderning asosiy sifatlaridandir.

Shuningdek, o'quvchilarda mas'uliyat hissini rivojlantirish ham liderlikning muhim omillaridan biridir. Ularga mustaqil vazifalar topshirish va qaror qabul qilish imkoniyatini berish liderlik ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Liderlik insonning muayyan maqsadga erishish yo'lida boshqalarga ta'sir ko'rsatishi, jamoani birlashtira olishi va uni samarali faoliyatga yo'naltira bilishi bilan tavsiflanadigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Zamonaviy jamiyatda liderlik faqat rahbarlik lavozimlari bilan bog'liq tushuncha bo'lib qolmay, balki har bir shaxsning tashabbuskorligi, mas'uliyat hissi, kommunikativ qobiliyatlari va muammolarni hal etish ko'nikmalarida ham namoyon bo'lmoqda. Shu sababli yoshlarda liderlik salohiyatini aniqlash va rivojlantirish ta'lim hamda tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Liderlik salohiyati deganda shaxsning boshqaruvga moyilligi, tashabbus ko'rsatish qobiliyati, jamoaga ijobiy ta'sir o'tkaza olishi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligi va maqsad sari boshqalarni safarbar eta olish imkoniyatlari tushuniladi. Ushbu salohiyat har bir yoshda turli darajada mavjud bo'lib, uni o'z vaqtida aniqlash va rivojlantirish kelajakdagi muvaffaqiyatlarning muhim omili hisoblanadi. Yoshlarda liderlik salohiyatining shakllanishida individual-psixologik xususiyatlar muhim o'rin tutadi. Shaxsning temperamenti, xarakteri, qobiliyatlari va intellektual salohiyati liderlik sifatlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Faol, tashabbuskor, o'ziga ishongan va muloqotga kirishuvchan yoshlar odatda liderlikka moyillikni ko'proq namoyon etadilar. Biroq liderlik faqat tug'ma xususiyat emas, balki ta'lim va tarbiya jarayonida shakllanadigan hamda rivojlantiriladigan sifatlar majmui hisoblanadi.

Motivatsiya liderlik salohiyatining asosiy psixologik omillaridan biridir. Motivatsiya insonning ma'lum faoliyatga bo'lgan ichki ehtiyoji va intilishlarini ifodalaydi. Yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan yoshlar o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'yadilar, ularga erishish uchun izchil harakat qiladilar va qiyinchiliklardan cho'chimaydilar. Ayniqsa, muvaffaqiyatga erishish motivi, o'zini namoyon qilish ehtiyoji va ijtimoiy foydali faoliyatga intilish liderlik sifatlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Liderlik salohiyatining shakllanishida emotsional intellekt ham muhim ahamiyatga ega. Emotsional intellekt insonning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalarning hissiy holatini tushunish qobiliyatini ifodalaydi. Emotsional intellekti rivojlangan yoshlar jamoa a'zolari bilan samarali muloqot o'rnatadilar, nizoli vaziyatlarni oqilona hal qiladilar va boshqalarning ishonchini qozona oladilar. Shu sababli emotsional intellekt liderlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Kommunikativ qobiliyatlar ham liderlikning ajralmas omillaridan hisoblanadi. Lider jamoa bilan samarali muloqot qila olishi, o'z fikrini aniq va ravon ifodalashi, boshqalarni tinglashi va ularda motivatsiya uyg'ota bilishi kerak. Muloqot ko'nikmalari rivojlangan yoshlar jamoada tezroq obro' qozonadilar va boshqalarni bir maqsad atrofida birlashtira oladilar. Shu bois ta'lim jarayonida nutq madaniyati, jamoaviy muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Ota-onalarning farzandlariga bo'lgan ishonchi, ularni mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatishi va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi liderlik sifatlarining rivojlanishiga yordam beradi. Oilada demokratik munosabatlarning ustuvor bo'lishi, bolalarning fikriga hurmat bilan yondashilishi va ularga mas'uliyat yuklatilishi kelajakda liderlik qobiliyatlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalari ham liderlik salohiyatini rivojlantirishning muhim manbalaridan biridir. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan turli loyihalar, tanlovlar, debatlar, jamoaviy tadbirlar va ijtimoiy tashabbuslar yoshlarning liderlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Bunday faoliyatlar orqali yoshlar mas'uliyatni his qilish, jamoani boshqarish, muammolarni hal etish va qaror qabul qilish tajribasini egallaydilar. Tengdoshlar muhiti ham liderlik sifatlarining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Jamoa ichida faol va tashabbuskor bo'lishga intilish, tengdoshlar tomonidan e'tirof etilish ehtiyoji yoshlarni liderlik fazilatlarini namoyon etishga undaydi. Shu bilan birga, sog'lom ijtimoiy muhit yoshlarning o'z qobiliyatlarini erkin namoyon etishlari va yangi tashabbuslar bilan chiqishlariga imkon yaratadi. Liderlik salohiyatini aniqlashda psixologik diagnostika muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologlar turli testlar, so'rovnomalar, kuzatish va suhbat metodlari yordamida yoshlarning liderlik qobiliyatlari, motivatsiyasi, kommunikativ xususiyatlari va boshqaruv salohiyatini o'rganadilar. Diagnostika natijalari asosida individual rivojlantirish dasturlari ishlab chiqilishi va yoshlarning imkoniyatlaridan samarali foydalanilishi mumkin. Yoshlarda liderlik salohiyatini rivojlantirish uchun psixologik treninglar, liderlik maktablari, jamoaviy loyihalar, volontyorlik faoliyati va mentorlik dasturlaridan foydalanish samarali natijalar beradi. Bunday faoliyatlar yoshlarda mustaqillik, tashabbuskorlik, mas'uliyat, tanqidiy fikrlash va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada ular nafaqat o'z oldilariga qo'yilgan maqsadlarga erisha oladigan, balki boshqalarni ham ezgu maqsadlar sari yetaklay oladigan shaxslar sifatida shakllanadilar.

Zamonaviy jamiyatda liderlik nafaqat boshqaruv faoliyati bilan bog'liq sifat, balki shaxsning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi, mas'uliyat hissi va jamoa bilan samarali hamkorlik qila olish qobiliyatining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Liderlik salohiyati insonning boshqalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, jamoani maqsad sari yo'naltirishi, muammolarga yechim topishi va murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olishi bilan namoyon bo'ladi. Yoshlar orasida bunday sifatlarning erta aniqlanishi va maqsadli rivojlantirilishi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy mavqei hamda shaxsiy muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va axborot oqimining ortib borishi sharoitida liderlik qobiliyatlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Psixologik nuqtai nazardan liderlik salohiyati tug'ma va orttirilgan omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shaxsning temperament xususiyatlari, xarakteri, motivatsiyasi, emotsional intellekti, kommunikativ qobiliyatlari va o'ziga bo'lgan ishonchi liderlik sifatlarining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, oila, ta'lim

muassasasi, tengdoshlar muhiti va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar ham yoshlarning liderlik salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim omillar hisoblanadi. Mazkur omillarning uyg'un ta'siri natijasida yoshlar o'z imkoniyatlarini namoyon etish, tashabbus ko'rsatish va boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Yoshlarda liderlik salohiyatini rivojlantirish jarayoni ularning shaxsiy va ijtimoiy faolligini oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Liderlik sifatlariga ega bo'lgan yoshlar odatda jamoa ishlarida faol qatnashadilar, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishdan cho'chimaydilar va muammolarni hal etishda ijodiy yondashuvni namoyon qiladilar. Bunday yoshlar nafaqat o'z hayotlarini samarali tashkil etadilar, balki atrofdagilar uchun ham ijobiy namuna bo'lib xizmat qiladilar. Ta'lim muassasalarida liderlik salohiyatini aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan maqsadli ishlarni tashkil etish yoshlarning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Turli treninglar, loyihalar, jamoaviy faoliyatlar, debatlar va ijtimoiy tashabbuslar yoshlarning liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, psixologik diagnostika metodlari yordamida yoshlarning liderlik qobiliyatlarini aniqlash va ularga individual yondashuvni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Yoshlarda liderlik salohiyatini aniqlash va rivojlantirish bugungi kunda ta'lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, innovatsion rivojlanish jarayonlari va boshqaruv tizimlarining samaradorligi ko'p jihatdan tashabbuskor, mas'uliyatli, mustaqil fikrlaydigan hamda liderlik qobiliyatlariga ega yoshlarning faoliyatiga bog'liqdir. Shu sababli yoshlarning liderlik salohiyatini erta aniqlash va uni maqsadli rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Liderlik salohiyatining shakllanishiga shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi, emotsional intellekti, kommunikativ qobiliyatlari hamda ijtimoiy muhiti bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, oila, ta'lim muassasasi va tengdoshlar jamoasining qo'llab-quvvatlovchi muhiti yoshlarning o'z qobiliyatlarini namoyon etishi va liderlik sifatlarini rivojlantirishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, liderlik salohiyatini rivojlantirish jarayonida psixologik diagnostika, treninglar, jamoaviy loyihalar, ijtimoiy tashabbuslar va volontyorlik faoliyatlaridan samarali foydalanish yoshlarning boshqaruv ko'nikmalarini,

mas'uliyat hissini, tashabbuskorligini va muammolarni hal etish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bu esa ularning nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatlariga, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etishlariga ham zamin yaratadi. Demak, yoshlarda liderlik salohiyatini rivojlantirish uzluksiz va tizimli pedagogik-psixologik jarayon bo'lib, barcha tarbiyaviy subyektlarning hamkorligini talab etadi. Mazkur jarayonning samarali tashkil etilishi natijasida kelajakda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladigan, yuqori ma'naviyatli, tashabbuskor, mas'uliyatli va zamonaviy liderlik kompetensiyalariga ega bo'lgan yoshlar voyaga yetadi. Bu esa mamlakatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda liderlik qobiliyatini shakllantirish ularning kelajakdagi shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalari, oila va psixologik xizmatlarning hamkorligi bu jarayonning samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim menejmenti va boshqaruv asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017..
2. G'oziev E.G. "Umumiy psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. "Maktab psixologiyasi asoslari". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta'lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. "School Violence and Bullying: Global Status Report". – Paris, 2019.
7. Ziyo.net ma'lumotlari